

Csergő Melinda

Hiedelmi vizsgáldás élettörténeti kontextusban. Esetelemzés

Ha egy személy hiedelemrendszerét próbáljuk rekonstruálni és értelmezni egy adott perspektívából, felmerülő probléma a gyűjtő, illetve értelmező álláspontja, ugyanakkor az adatokat közlő személy pozíciója is. Az adatgyűjtés során gyakorta jön létre olyan reláció, amely egyfajta hierarchiát igyekszik stabilizálni, ami az objektív és passzív, illetve az aktív tudást reprezentáló ellentétben alapszik. A felmerülő kérdés, hogy milyen pozícióból nézhető egy idős asszony hiedelemtudása, a többszörös kommunikáció során már nem lesz olyan releváns, mivel fény derül arra, hogy mindenkinek vannak hiedelmei, csak más és más a referenciájuk, mivel hiedelemrendszerünk társadalmilag, kulturálisan és földrajzilag meghatározott. Így az adatok halmozása során nem csak az rajzolódik ki, hogy miként szocializálódott egy személy az adott közösség hiedelemrendszerébe, hanem az is kiderül, hogy miként alakult át ez a rendszer az idők folyamán egyéntől és közösségtől függően.

Pár generáció távlata olyan elvárással ruházta fel a gyűjtőt, hogy a „gyűjtött anyag” muzeális értékű tudást reprezentáljon archaikus cselekvésekről. A beszélgetés során elhangzott szövegek nem kizárólag számunkra ismeretlen hiedelemeseményekről szólnak, hanem napjaink történeteiről is, olyan világról, melynek részesei vagyunk mindannyian, ezt éljük mindennapjainkban. Az oly távolinak tűnő generációt képviselő személyek tudása az idők folyamán változik, ennek függvényében alakul a világról szóló felfogása is. Újabb elvárásokhoz, forradalmi újításokhoz kell igazítania életritmusát, amelyben a régmúlt eseményei nem bírnak azzal a relevanciával mint egykoron.

A gyűjtési helyzet kényszerített helyzetnek is mondható, amelyen belül a téma az, ami különböző korlátokat épít a beszélgetés során. Ezek a szövegek talán az egyes személyek mindennapjaiban is szerepelnek, akkor mikor aktuális a tartalmuk és eredeti kontextusukban hangzanak el. A közölt beszámoló bizonyos mértékig szelektált, mert az ilyen beszélgetések alkalmával az egyén élményeinek és tapasztalatainak csak egy része rögzíthető (Mandelbaum 1982: 29).

A hiedelemről való beszélésnek különböző alkalmai vannak: lehetnek krízishelyzetek illetve lehetnek spontán alkalmak is. Krízishelyzetben min-

denkinek aktivizálódik az adott témáról szóló tudása és már beigazolás nyert eljárásokat kínálnak fel a károsult személynek, tudomására hozzák, hogy rengeteg formája van annak, hogyan lehet a kártevők (emberi) ellen védekezni (nem preventív módon), vagy ha nem is védekezni, bár a tárgyi hiányt lelki nyugalommal pótolni. Ezek az eljárások végigkísérik az ember életét és az életének különböző szakaszain más-más jelentőséggel bírnak.

Barabás Júlia egy gyergyószárhegyi özvegyasszony (szül. 1932) több alkalommal próbálta rekonstruálni hiedelemélményeit, irányított beszélgetés során, magnó jelenlétében. A vele készült interjú egy mesterségesen meghatározott, a mindennapi beszédhelyzettől eltérő szituáció terméke (Niedermüller 1988: 381), így kontextusából kiemelve hangzottak el az erre vonatkozó történetek. A hiedelmek nem csupán a téma, hanem a helyzet összetevői által is meghatározottak (Keszeg 1999a: 19), ebben az esetben az egyes hiedelemszövegek nem a sajátos beszédhelyzetükben hangoztak el, a gyűjtés alkalmakor nem volt aktuális a mágikus tartalmuk.

A beszélgetések alkalmakor olyan kérdések merültek fel, mint például: egy személy a hiedelemrendszer mely részét használja életkorától, nemétől illetve társadalmi szerepétől függően? Mekkora kortól kezdve lehet önálló döntéstől függően egy hiedelemcselekvést gyakorolni? Milyen funkciót vagy szerepet tölt be egy hiedelemként és cselekvés a különböző életkorban?

Az egyetlen „restaurálható” közeg, amelyből egy személy (egy hetvenéves asszony) hiedelmeit ki lehet hámozni, az elhangzó szöveg, és a beszélgetést kísérő gesztusokkal együtt kapunk rá lehetőséget, a rekonstrukciós eljárás pedig az interpretáció egy adott perspektívából. Ebben a (kérdés-felelek) helyzetben Barabás Júlia hiedelemről szóló tudása az életének kiemelkedő eseményeit implikálja, talán immanenciájától függően, de lehet a kérdés mivolta is ezt vonja maga után.

Többszörös szelekción átszűrt események montázsából épül fel a szöveg, ezért koherenciáját csak egyes esetekben adja az, hogy az események valamelyik részének hasonlóságából fakad az összefüggés. Maga a téma az, ami az összetartó erőt biztosítja, ezért életének különböző időszakából kiemelt történetekkel támaszthatja alá mondanivalóját, a kronologikus sorrendet megszakítva, egyéni módon strukturálva az időt, amelybe elhelyezi az eseményeket. Az élet fontosabb szakaszain, a főbb fordulópontok átlépésével az adott személy új szerepeket vállal és új éntudatot alakít ki (Mandelbaum 1982: 36). Habár módosulva, de továbbél benne az előző életszakaszainak koncepciója is, az újabb elemek bővülése nem zárja ki teljes mértékben. Azok az elemek, amelyek nagyobb hatással voltak rá vagy gyakori alkalommal fordultak elő könnyebben felidézhetőek lesznek számára.

A nyelvi reprezentációban a felidézett emlékek nem teljes mivoltukban szerepelnek, hanem a tartalom és téma összefüggésében egészítődnek ki vagy fosztódnak meg egyes elemektől, amelyek az elbeszélés narratív struktúrájában másként jelennek meg, egy saját valóságnak megfelelően. Nemcsak egyetlen individuum életének partikuláris eseményeit jelenítik meg az közölt szövegek, hanem ezeken a történeteken keresztül egy közösségnek, egy társadalomnak, különböző szituációknak az egyéni élet szövetén átszűrődött képe is kirajzolódik (Niedermüller 1988: 387). Főként azok a személyek, terek és időpontok kapnak fontos szerepet, amelyek a beszélő számára kiemelkedő jelentőséggel bírnak vagy bírtak egykoron.

Ezek az emlékek különböző alkalmakkor elmesélve, nem ebben az összefüggésben, más felépítési logikát működtetnek. Nem egy élettörténetről van szó, amelynek van pontos kezdete és vége, hanem egy adott témához kapcsolódó események sorozata az élet történeteiből.

Ahhoz, hogy egy személy saját hiedelemtudásáról beszéljen, valamilyen megmagyarázhatatlan dolognak kell történnie. Elsősorban kritikus szituációk során aktivizálódik az egyén(ek) hiedelemtudása, amikor tanácsként illetve a helyzet lehetséges megoldásaként hangzik el (vö. Graf 2001:43). Barabás Júlia népi praktikákról szóló tudásának egy része már csak narratívum szintjén jelenik meg életében (csebezés), ez annak következménye is lehet, hogy már nem gyakorolják az adott közösségben, de oka lehet az is hogy a mesélés időpontjában ő már nem lehet résztvevője ezeknek az eseményeknek. Másik része cselekvés szintjén is gyakran előfordul mind a mai napig életében (igézés, átok), amely közösségi szintűvé is válhat annak függvényében, hogy mennyire súlyos körülmény hívja elő.

Az interjú narratív szerkezeti struktúrája nem sokban tér el a mindennapi szövegalkotástól. Az elbeszélések érzékeltetik, hogy a valóság rendjével szemben tapasztalt rendkívüli jelenségeket hogyan próbálja az ember magyarázni. Ezek a magyarázó hiedelmek automatikusan működésbe lépnek az adott szituációban és az elbeszélte történetek az alkalmazásukat tükrözik (Fejős 1985: 80).

Élepszakaszok – hiedelmek

Az életpálya szakaszait az életút nagy korszakai adják: gyermekkor, nőtársaság, asszonyélet és öregkor. A korszakokat az emberélet fordulói határozzák: a születés, konfirmáció, házasság és halál (Zakariás 2000: 50). Egy személy minden stádiumban újabb képességekkel gazdagodik és beolvasztja korábbi forrásait aktuális állapotába. Zakariás Erzsébet véleménye szerint

az asszonyéletet jól meghatározott térhasználat és társadalmi rendszer jellemzi, amelyhez az adott személynek lánykorától egészen élete végéig igazodnia kell.

Egy család mindennapjaihoz hozzátartozik a hiedelmekhez kapcsolódó cselekvések és gesztusok, így a gyerek elsajátítja azokat is, és beépíti saját rendszerébe. A gyermek lassan átveszi környezete egész attitűd- és szokáskészletét, belenevelődik, azonosul azzal. A családban kialakult magatartási minták beívódnak a gyerek tudatrendszerébe, amelyek a későbbiek folyamán befolyásolják, meghatározzák a felnövő egyén magatartását. Az egyén élete végéig állandóan szocializálódik, e folyamat során, a hiedelem is gépiesen terjed a társadalomban, az ember születésétől fogva élete végéig osztozik benne (Mauss 2000: 134). Általában gyerekkorra a legjellemzőbbek azok a szabályok, melyeket tiltó formában fogalmaznak meg a felnőttek. Ezek társadalmilag meghatározott negatív, közösségre káros jelenségek elkerülése végett válnak követendővé. A tiltott cselekvés gyakran nem kötődik konkrét személyhez, csak általában nyer megfogalmazást a szabály. Ilyenkor nem az aktív résztvevő a fontos, egyéb tényezők dominálnak: tiltott időpont vagy a cselekvés (Csonka-Takács 1999: 266).

A kisgyereknél a félelem uralkodó formája a negatívól való tartózkodás. Ezt a félelmet bizonyos objektumok használatával illetve ijesztgetéssel keltik fel a szülők (lásd Vasas 1993: 12–35). A gyerek a fenytések következtében megtanulja azt, hogy nagyfokú tisztelettel kell viselkedni az a szülők iránt, ami előkészítője lehet annak a terepnek, amelybe a felnőttek átadhatják tudásukat, tapasztalataikat.

Egy másfajta eljárás, hogy gyerekijesztőkkel manipulálják és korlátozzák a gyereket, félelmeket nevelnek belé. A felnőttek gyakran használnak ijesztgető elbeszéléseket, amelyek személytelen szörnyeket is tartalmaznak. Ezek a tartalmak asszociációs forrást jelentenek, hogy a gyerek félelme kikristályosodjon (Vasas 1993: 35).

Olyan dolgokkal, területekkel és időpontokkal szemben építik ki a gyerekekben ezt a félelmet, amelyek hatásaira még nincs felkészülve, nincs akkora tapasztalata és lehetősége, hogy meg tudja védeni magát fizikailag és mentálisan. A legegyszerűbb oppozíciók a ház – házön kívüli tér, az emberi lakóter – szabad terület és a biztonság – rontás helye. Tehát ami nem áll társadalmi ellenőrzöttség alatt, a szociális téren túli világ, boszorkányok, vadállatok lakhelye, a falu, ezzel szemben ahol bizonyos ellenőrzöttség létezik, a szociális aktivitás és rend világa (Pócs 1983: 180).

Ezeknek a kategóriáknak az elsajátítására azért van szükség, hogy a gyereket felügyelet nélkül is biztonságban tudják. A hiedelmekhez társul egy-

fajta félelemérzet is a gyerekekben, nincs konkrétum a természetfeletti lények léteire vagy nemléteire vonatkozóan, csak a mások tapasztalata, és éppen ez a bizonytalanság olyan pozíció, amely a fent tárgyalt tudattalannal szemben reakció. A hiedelemlények mellett a valós személyek egyaránt alkalmasak ijesztgetésre (lásd Hoppál 1970).

A beszélgetések során kiderült, hogy Barabás Júlia gyerekkori hiedelemélményeiben fellelhetők ezek az oppozíciók, ugyanakkor szerepelnek valós személyek és hiedelemlények is. A reális személyekről szóló történetekben nem csak annak van jelentősége, hogy gyerekkorában félelmet keltsenek benne, hanem egyúttal egy negatív, nem példaértékű életmintát is felmutatnak ezáltal számára. „Isten tuggya ó sokáig, mikor már egy kicsit kezdett pity-malodni, hogy sötétedik, még a kapun se, még a házból se mertünk kimenni, estünk kétségbe. Úgy féltünk, hogy azok jönnek s münköt es megölnek. Ki se mertünk há sokáig, de sokáig.”

A hiedelemlények olyan helyhez kötődnek, amelyek nagyfokú veszélyességgel bírnak, ilyen például a kút, a patak, azok a területek, amelyekben a gyerek kevésbé tud ügyelni magára és élete is veszélyben forog. A vallásos nevelés során az ördög és angyal tulajdonságainak oppozíciójára vonatkozó tudást sajátítja el, a szülők ezeket az információkat a mesélések alkalmával juttatják el a gyerekekhez. A mese egyrészt szórakozást jelent a számára, ugyanakkor fejleszti önismeretét és egész személyiségalkulását optimálisan befolyásolja. A mese egy információs közeg arról is, hogy a világban van jó és rossz, de szembe lehet szállni vele és le lehet győzni azt (Vasas 1993: 31). A különböző teret és időt ezek tulajdonságaival ruhazza fel a szülő, amikor a érthetővé próbálja tenni azt, hogy vannak számára veszélyes helyek. Az adott hiedelemlények ottlétével, attribútumai rávonatkoztatásával válik szakrálissá vagy kerülendővé az adott területet a gyermek tudatában. Az olyan helyeken, ahol víz található, mint patak vagy kút, a gyerek élete különösen veszélyben forog. A kút az egyértelműen az ördög lakhelye, valószínű kapcsolatban áll azzal is, hogy a lent és fent oppozíciójában ez képviseli a mélységet, a sötétséget, a kiszámíthatatlanságot és veszélyes még akár a felnőttek számára is, ezáltal egy nagyon erős negatívumot sugall. Barabás Júlia ma is emlékszik azokra a helyekre, amelyektől gyerekkorában tiltották: „Monták az ördög benne van a kútba, azét iszik annyi vizet, azét van olyan sok víz a kútba. Ne menny oda met beléhhúz”

A fiatal lányok több rítus főszereplői, a különböző szokások a kislánykort a tisztasággal konnotálják (Keszeg 1999b: 261). A hiedelemcselekvésekben nem a kislány személye a fontos, hanem a személyéhez fűződő kvalitások, nem önmagában személyként tölt be kiemelkedő pozíciót, hanem a hozzá

fűződő, az életkorából fakadó tulajdonságai miatt. Az egyén gyerekkorában a hiedelemcselekvésekben, mint tiszta személy van jelen, ez a meghatározó jellemvonása a közösség számára, amikor az egyes hiedelemcselekvésekről van szó. A cseberbenezés során a gyerek tisztaságára alapozott hit segít abban, hogy megoldódjon a krízishelyzet. A beszélgetések során Barabás Júlia két jelentős történetet idéz fel a csebrezéssel kapcsolatban. Erről a történetről szóló emlékezetében azok a szabályok, amelyek a végrehajtásra vonatkoznak jobban megőrződtek, mint az ok vagy a személy, amiért végre kellett hajtaniuk és jelen kellett lenniük az eseményben: „Jaj istenem, minnek esvótunk, már nem emlékszem kinek voltunk csebrezni, s azt se tudom mit loptak volt el, elég a hozzá, hogy elhittak csebrezni, s én egy kicsit féltem, hát nem jut eszembe kinek, arra jól emlékszem, hogy lesötétített szoba volt, úgy képzeljed el, s a délutánra kellett menni három órára, s ők mán azon az éjszaka, érted-e, meghordták a vizet, de fix tizenkettőkor. Sem előbb sem utóbb, fix tizenkettőkor.”

A gyerek áratlanságából fakadóan könnyebben megrontható, kiszolgáltatottabb a társadalommal szemben, gyakran a figyelem középpontjába kerül, aminek áldozata van. Barabás Júlia gyerekkori betegségeire legjellemzőbb az igézés. A rontás szemkontaktuson alapszik, olyan képességet feltételez, amellyel az egyén születésétől fogva rendelkezik, egy belső rejtett erő, amely pillantással, a szemem keresztül származtatható át (Keszeg 1999b: 67). Szemverésnek is nevezik, mivel a nézéssel való rontásnak és eredményének a megnevezése (Balázs 2002: 400). A beszélgetés során kiderült, hogy az igézés nem függ kortól vagy nemtől: „Kicsi koromba s még nagykoromba es [igézték]. Akkor, fiam, vették a vizet. Hát aki neked megtetszik, aki neked megtetszik érted-e, s megnezed jól hallod, s ha, a szervezettől es függ, érted-e, s ha olyan, érted-e hogy jól megnézed, s neked nagyon megtetszett, te megigézted.” Utalást tesz arra, hogy a biológiai felépítéstől is függ az igézés hatása, mert akinek erősebb a szervezete, azt nehezebben lehet megrontani. Biológiai hátterének ilyen értelmezése abban állhat, hogy a gyengébb fizikumú gyerek sokkal gyakrabban válik beteggé. Mivel a gyerekkori rosszullet többségét igézésként definiálják, a betegesebb gyerek életében több „megigézett” alkalom számolható össze (Pócs 2004: 412).

Barabás Júlia az igézésnek két módját különbözteti meg: az első esetben az a fajta igézés, amely nem akaratlagos, gyerekkorra jellemző, oka lehet a rácsodálkozás vagy a túlzott dicsérés. „Hát hallódé, azt nem tudom, arról jöttek rá, hogy beteg voltam, borzasztó nagy fejfájás volt érted-e, s akkor mán feküdtem le.” A felnőttek utólag lesznek bizonyosak benne, hogy a gyermek meg van igézve, melynek szimptomái a sírás, a fejfájás, az étvágytalanság.

Megtörtént az is, hogy néha nem lelték a sírás okát és olyankor ígézésre gyanakodtak (Gazda 1980: 39).

A másik fajta ígérés, amelyet a rontás céljából használnak, többnyire lánykorra jellemző és ilyenkor a rontás a másik nemre irányul. Amegígézett személyt kellő komolysággal kell kezelni, mert ennek következtében a személy: „olyan beteges, s egy olyan fejfájást kap, hogy belé lehet halni” (vö. Gazda 1980: 40).

Az ígérés tudományos eszközökkel nem gyógyítható, mivel okának nem konkrét jellege van, hanem mágikus cselekvés: „Ahajt te szembe nézel, s szembenézel jól veled, s megtetszett, vége. Annak egy olyan fejfájása lesz, hogy me leghamarább az van, olyan fejfájás, hogy vehet pirulát s akármit, mert megvan az a nagy, nagy fejfájása... Hiába mész te az orvoshoz, hogy hát gyógyszert írjon neked, mert nem ér semmit, amíg vizet nem vetnek neked, érted-e, s amíg téged meg nem kennek, addig te nem javulsz meg.”

Gyógyítása a népi gyógyászati tudomány körébe tartozik. A vízvetés során a rontást elhárító személy megbizonyosodik arról, hogy valójában rontás áldozata lett a gyerek vagy valamilyen más oka van a sírásra. „S akkor ha lemenyen a fenekibe, s csak egy marad fenn akkor meg vagy igizve. S akkor kétféléi a halántékomot, istenem azért annyiszor eszembe jut, kente bé a boldogult édesanyám, hallod-e, keresztesen a homlokomot, s keresztesen a tenyeremet.” A gyógyítást elősegíti a mágikus gesztusok használata is, keresztvetéssel a betegséget akarják elűzni, egyúttal a gyerek olyan helyzetbe kerül, amelyben védve van a rontással szemben (Pócs 2004: 429). A víz a rituális körülményben különleges erővel bír, mivel mágikus a körülmény, a gyufák szála, a használt edény és a mondott ima. A záró mozzanat a víz elöntése, amivel együtt a betegséget is elviszik, mivel előbb már lemosták a gyerekről a rontást: „...akkor ment ki a kapun érted, s nezte, hogy valaki nem-e jön, s nem jött senki, akkor a járdán öntötte keresztül érted-e. Azé, hogy mennyének keresztül rajta, vigyék el.”

A gyógyítási eljárást bárki elvégezheti, vannak specialistái a vízvetésnek is, de általában a szülők alkalmazzák, akik szintén az idősebb generációtól tanulták. Barabás Júlia az ígélet elhárítását utánzás útján sajátította el, gyerekkorától belenevelődött. A régen használt rituális szöveget ma már nem használja, helyette liturgikus imádságokat mond. Egy másik gyerekkori probléma, amiről neki is tudomása van, az ijedtség. Gyógyítása szaktudást, specialistát igényel.: „Az olyan gondolom csak a vallásos, jó vallásos érted-e, én csak így gondolom, hogy a jó vallásos ki Istenbe bízik, s az Istenbe hiszen, ez eccer biztos.” Ilyen tulajdonságokkal kell rendelkeznie annak a személynek, aki a gyógyítást, a szívöntést elvégzi. „Ezt a szívöntést, én jó gyermekkoromban es s most asszony koromba es [hallotta], hogy ilyen létezik, hogy a szívít

meg kell öncsék, annyira megjedett, s nem bírt magához jőni, hogy szívet kellett öncsenek, hogy erősödjön meg a szíve.” Ez a fajta rontás is függ a gyerek biológiai adottságaitól, de ez már kortól is függő, csak kisgyerekkorra jellemző. Szívöntéshez a gyerek bonyolultabb állapotakor fordulnak. Az ijedtség okát addig nehéz felfedezni, míg a gyermek nem tud beszélni, ezért kell viaszt használni, hogy formájából jöjjenek rá mi okozta az ijedtséget. Amikor a gyermek meg tudja mondani milyen baja van, akkor már kimondja magából a bajt okozó személy nevét vagy azt amitől megijedt és ezzel elűzheti magától a rontást. Vele nem történt ilyen esemény, csak hallott róla, így erről szóló tudása közvetett, csak a hírforrásra korlátozódik.

A következő életszakasz az asszony életében a nagylánykor. E korszak a nemi érés időszaka, ekkor még nem lehetnek önálló döntései az egyénnek. A serdülő gyermek gyors ütemű testi és lelki fejlődésen megy keresztül és fokozódik a személyek iránti érdeklődése is (Vasas 1993: 122).

Az interjú arra enged következtetni, hogy ez a legpasszívabb időszak a hiedelemeseményekben való részvétel szempontjából. Kommunikációs igénye erősödik a korosztálybeli lányokkal, idegenekkel kerülhet mindennapi kapcsolatba. Otthoni tevékenysége megegyezik anyjával, távoli városokba utazgathat és már ekkor munkát vállalhat, varróleánynak adják. Elmondása szerint szigorú nevelésben részesült, amelynek hatását leginkább e periódusban érezte. A szülői fegyelemmel szembe mindig alázattal viselkedett. Kevés adat vonatkozik arra, hogy jósláson kívül valamilyen más jellegű szerelmi varázslást végzett volna. Tudomása van róla, de állítólag ő nem gyakorolta.

Lassan tudatosul benne a nemi megkülönböztettség, járhat bálókba és fogadhat udvarlókat. A szórakozásokra leginkább ünnepek előestéjén és délutánján kerül sor (Gazda 1980: 102). A bálba való járás nemcsak azért jelentős, mert ez volt az egyetlen szórakozási lehetősége, hanem ezáltal szimbolikusan beavatást nyert egy újabb státusba, lányként viselkedhetett. A társadalmi kapcsolatköre nagylánykorában kitágul, új barátokra, ismerősökre tesz szert a bálozások alkalmával, és ezekben aktívan vesz részt (Páczkán 2002: 169). Az udvarlást egész sereg tilalom korlátozta, a bizalmasabb közeledést lehetővé tevő alkalmak, intézmények még zárva voltak számára (Gazda 1980: 121). „Persze ezelőtt úgy volt, s még úgy es volt, hogy az apa es jött, úgyhogy magadra a fiú elkérte a lányt, de nem hogy elengedgye magára, a szülő ment.”

Különböző tiltó szabályok a hiedelemrendszerben lesznek rá érvényesek, olyan tabuk, amelyek a közösségen belüli helyét szabályozzák (Csonka-Takács 1999: 266). Azok a hiedelemcselekvések, amelyekben gyerekkorában tiszta személyként vett részt, már kizárják jelenlétét. E korhoz fűződő

hiedelmei nem csak hiedelemcselekvésekhez kötődnek, hanem inkább jellemzi a kapcsolatteremtésre való törekvés a transzcendenssel, a tudakozódás, információ szerzése a tudhatatlanról. Igyekszik magyarázatokat találni az eddigi tilalmakra, nyitottabbá válik a világ fele, az információszerzés jellemzi: „me eccer kérdeztem én [a nagyanyját], hogy mondom mongya meg, most már maga idősebb, hogy mit tártnak ebbe.” Még nem lehetnek önálló döntései, különböző szabályrendszerek működtetik azt, hogy kivel, mikor, hol és hogyan kommunikál és viselkedik.

A vasárnap nemcsak mint szakrális idő jelentős, hanem ez a nap a szó-rakozás időpontja is. Ha nem ment templomba, ekkor nem engedték bálba sem: „Úgyhogy fiatal koromba én es meg se gondoltam, fel se vettem. Mikor fiatal, a menés, hogy mehessek, a fiatalnak hogy mehessen, alig vártam, hogy mehessek, táncba vagy moziba. Nem igaz, mert minden vasárnap misére mentünk, csak a misére el kellett menni, mer ha nem mentél misére nem es volt vasárnap, hallódé, most nem úgy van.”

Leánykorához kötődik az első alkalom, amikor eljárt a jósnőhöz: „El nem felejtém, elmentünk kártya vetni, jól mongyák, kimenyen az a gyermek a kapun, nem tudja a szülő hová. Menyünk kártya vettetni, Gyergyóba képzel el, s elmentünk kártya vettetni, hittük” Lánykorba a tudakozódás a jövő egy adott pontjára irányul, arra vonatkozott, hogy ki lesz a jövendőbeli. Az ezt fölfedni hivatott különböző jóslási technikákat nem sajátította el, erről szóló tudása nagyon homályos. A hiedelemtudásának egy része passzív, mivel alkalmazásukat nem gyakorolta, csak hallott róluk (Vasas 1993: 79): „Ezelőtt nem tudom mit tartottak látod-e, nem tudom András napja volt-e, hogy a párnád... szóval én erre nem adtam.”

Részese volt egy másik eseménynek is, ami értelmezése szerint kihatott egész életére. Egy fiatal halott temetésén halottas menyasszonyként vett részt, aki szerelmi bánata miatt lett öngyilkos. Házasságát befolyásoló negatív előjelként értelmezi utólag „s akkor mikor a szertartást elvégezte a pap, s a koporsót leengedte akkor azt a menyasszonyi csokrot belé kellett vetni, a koporsóba. S osztán már monták nekem, hogy az életednek a szerencséjét belétted.” Ennek értelmezésében szerepet játszik az is, hogy özvegyen maradt, de az is tény, hogy az öngyilkossággal szembeni elutasító álláspont általános. Általában az öngyilkost megvetik, s erkölcsi megítélését azzal is kifejezik, hogy magukévá teszik a katolikus egyház szemléletét és elutasító álláspontját a temetéssel kapcsolatban (Kunt 1987: 89).

Asszonykorára a feleség, családfő státusz a legfontosabb. Megszűnik az anyai felvigyázás, átrendeződik a családon kívüli kapcsolata. A szomszédsági viszony, kapcsolat a legerősebb. Legintenzívebb használati területe a konyha,

ház, udvar, kert. Az asszonynak naponkénti munkája: a háztájék rendben tartása és az élelem elkészítése (Kiss é.n. 151).

Már lánykorába megtanulja, hogy melyek a ház és udvar tabui, de önálló személyként most alkalmazza. Odafigyel a mindennapi tevékenységével kapcsolatos hiedelmekre, hisz abban, hogy ezek be nem tartása kárt okozhat a környezete számára.

Asszonyként idegen környezetbe kerül, ahol számára egy új értékrenddel és felfogással találkozik. Ettől kezdve férje családjához tartozik, meg kell szoknia ennek a családnak az életvitelét, el kell sajátítania az új hely szokásait, mindennapjaiba alkalmazni ezeket (vö. Zakariás 2000: 87). Ez által hiedelemrendszere, ez a fajta tudása újabb elemekkel bővül, az anyósával való folyamatos együttlét során. A szerepmitológiák felnőtt korban is fontos szerephez jutnak (Hankiss 1980: 31), így az ideál az anyáról átvéődik az anyósára. A házasságkötéssel a társadalmi kapcsolatok nyitott rendszere zártabbá válik (Páczkán 2002: 171), a baráti kapcsolatok ápolgatása ebben a korban nem olyan intenzív.

Asszony lévén olyan terület áll a rendelkezésére, amelyben ő szervezi a tevékenységeket, ő rendezi el a dolgokat. Mivel saját háztartása van, olyan hiedelmeket sajátít el, amelyek a ház és a külső világ oppozíciójára épülnek: lakott, szervezett, rendezett szemben a lakatlannal, a kaósszal (Pócs 1983:180).

Az anyósától szerzett információk többnyire a háztartással és a gyerekre vonatkozó tudással kapcsolatosak: „Anyósom, anyósom csinálta, otthon ezt nem láttam.” Tőle tanulja meg, hogy preventív módon elhárítható az igézet: „Osztán feltalálta aztot [az anyósa] érted, hogy mikor észrevetted, hogy valaki jön, futott a kályhához nyitva ki a kályhaajtót, s a kicsi ujját nyomta a koromhoz, s értette kicsit a fejéhez, s leghamarább abba köttek bele, jaj há mi lett itt, s így evvel vége, nem tudták megigézni. Nekem ez nagyon feltűnő volt.” A személy akkor nem rontható meg, ha védelem alatt áll (Keszeg 1999a: 69), a korom homlokra kenése ezt a védelmet biztosította. A rontást különböző amulettek hordásával is el lehet hárítani, (vö. Pócs 2004:415). Egy hagyományos módja az elhárításnak, ha a személy elköpi az igézetet. A gyógyításba már nem a ráolvasást használják, hanem a liturgikus imákat, így a gyógyítók köre tágulhat, mivel ezeket az imádságokat mindenki ismeri.

Az egyes hiedelemcselekvésekben már nem vesz részt, ezzel kapcsolatos szerepe asszonykorára más jelleget nyer, átértékelődik. A csebrezéssel kapcsolatos funkciója annyiban kimerül, hogy az ott megszületett szöveget ő is forgalmazza. Míg gyerekkorában részeseként tapasztalja meg, tisztasága által fontos komponense e hiedelemcselekvésnek, addig felnőttként már teljesen kívülálló és közvetett módon szerzi meg az erről szóló információt.

Az eltűnt dolgokat általában megkapják, ott ahol a látomásban van. Ezzel megoldódik a krízishelyzet. Az esetek többségében kiemelkedő szerepet kap a mondottak vagy tettek igazságértéke. Ha beigazolódik, márpedig be fog, akkor legitimmé válik a közösség tudatában, és gyakorolni fogják. A csebrezés alkalmával az egész közösségnek szerepe van. Az esemény záró mozzanata a narratívum társadalmi térben való szétszórása, tájékoztató és szankcionáló szándékkal (Keszeg 2002: 43–47).

Különös figyelmet kell fordítania a vízzel és az ételekkel való bánásmódra „Mondom ezt az egyet tartottuk. Se szemetet ki nem szabadott vinni egyáltalán, este ha megtörtént, hogy te a lakást összeseperted, me össze kellett seperni a szobát, akkor félre tetted a szemetet, de a házból ki nem vitted este. Ezt se engedték meg egyáltalán. Vagy te voltak állatok s megfejted a tehenet, s azt a tejes vizet, edényeket összemostad, s hogy te ki vidd, valahova kiöntsd a vizet, nem volt szabad. Úgyhogy sok mindent tartottak”

A víz részét képezi annak, amivel valamilyen formában kontaktusba kerül. Az érintkezéses mágiába vetett hit alapján arra is kell vigyázni, hogy a vízzel, mosással kapcsolatos cselekvéseket és ilyen módon a víz utólagos használatát jól meggondolja az illető: „Azt es tartották hogy a tejes vizet kiöntötted az udvarra s ott járják keresztül kasul mindenki, hogy az es elviszi a tehenek a tejt, elöntöd.”

Az éjszaka–nappal oppozíciójában meghatározott körülmények, tabuk irányítják az étellel vagy ételmaradékkal kapcsolatos bánásmódot. Így a nappal válik azzá az időszakká, amikor a két térfél között a háztartási dolgokra vonatkozó tabu kissé feloldódik. „Jézussal a vizet ne öntsd szembe. Hadd benn, maradjon benn osztán reggel viszed ki, mikor elvégezted a dolgot, s osztán, hogy én kell kivigyem a vizet.”

Életének e szakaszában jellemző a terhesség, ha máskor történik meg, szimbolikus eljárásokat, magatartásformákat implikál. Ezeket az eljárásokat a házasságon kívül teherbe esett lány ellen fogatosítják, periférikus helyzetbe szorítják, erkölcsileg megkérdőjelezetté válhat. Az ilyen eseteket a család szégyelli, nem bocsátanak meg akkor sem, ha a gyerek apja elveszi, mert az egyház elítéli és a törvény pedig törvénytelennek tartja (Kiss é.n. 125).

Terhessége során nem orvosi eszközökkel állapítják meg, hogy milyen nemű lesz a gyermek, hanem a terhesség milyensége és az anya viselkedése utal rá: „Én nem jártam sehova se, akkor nem volt ez érted, ezelőtt ötven esztendővel, nem volt az, hogy átvilágítnak, s megmondják, hogy fiad van, leányod van, akkor se ekográf se ilyesmi nem volt érted, egyáltalán. Látom leánka lesz. Akkor kérdeztem hogy ezt miről mongya, s azétt aszongya met kerek hasa van.” Különleges helyzetben különleges szabályok lépnek érvénybe,

mint a fizikai szeparálás, nagy jelentősége lesz a kijelölt időintervallum számoltartásának, mely a tisztulási periódust szabályozza. A terhesség kiemelkedik a különleges állapotok sorából. Védettebb periódus, a hangsúly a nő ártalmas voltáról áttevődik az anya veszélyeztetettségére. Felerősödik az óvó tendencia, hiszen az új élet jövőjéről, épségéről van szó, ezért a terhességi tilalmak többsége a gyermeket védi az anyán keresztül (Csonka-Takács 1999: 268).

A gyerekágyas anya tér és időhasználatát szigorú szabályok irányítják. Szülés után különböző tevékenységekre, időszakokra és helyekre vonatkozó tabukat kell betartania: „a lényeg az tudod-e, hogy ki van tágulva erek mindenféle, hogy húzoggyanak vissza. Emeléstől s a sok menéstől, a sok menéstől s az emeléstől, hogy óvnak vagy hat hétig”. A gyermekágyas időszak a legveszélyesebb, az ekkori tilalmak főként érintéssel kapcsolatosak: „Például azt es, azt mondták, az es babonáság, ó ne menj a kútra met a víz megnyüvesedik.”

A csecsemőgondozással kapcsolatos praktikák jó része a magatehetetlen kisgyerek különböző betegségekkel szembeni óvással függ össze (Vasas: 1993: 24). Rituális megtisztulásban a templom és a szakrális szertartás segít, ezáltal visszatérhet a hétköznapi életbe. Szakrális időpontban a hat hét leteltével a pap gyermekével együtt megszenteli és ezáltal visszatérhet élete a régi kerékvágásba (Gazda 1980: 34): „Mert hát te nem szabadultál fel, érted-e, ha nem mentél el a templomba akkor volt a keresztlő, s akkor a keresztlő hat hétre kereszteltek s akkor egyúttal szabadultál fel. Fogtad a kicsit a két karodon, akkor az ótárt meg kellett kerüld, egyik felől bémentél, de most nincsen, egyik felől bémentél s a másik felől kijöttél. Az ótárt meg kellett a gyermekeddel kerüld. De most nincsen.”

Vannak előjelek is amelyek a terhességre utalnak: „azt hallottam, hogyha majorságot látsz, terhes leszel, eztet hallottam érted-e.” Teherbe esésével kapcsolatban nem álmódott semmit. Asszonykorának későbbi szakaszában válnak az álmok üzenet értékűvé.

A tudakozódás, a jóslás ebben a periódusban teljeseedik ki, különböző jósnőket ismer meg és különböző eljárásokat, arra vonatkozóan, hogy miként lehet a dolgokat befolyásolni. „Az csak Mári né volt, nem üsmerted magad. Jaj Mári né az olyan volt, hogy istenem soha el nem felejttem apósom nem engedte bé a kapun. Aszonta ne gurucsáljon mennyen ki innen, nehogy bé merjen a kapun jőni.” Ezek közül a jóslásnak kiemelkedő szerepe van, férje fogalmazza meg, hogy milyen alkalmakkor jósloltat egy nő. „Aszongya úgy-e kártyát vetett, s mondom ha akarod ha nem emelteti el a kártyát aszongya mi érdekel tégedet, mi köze ahhoz, hogy neked kártyát vessen, nem vagy boldog, nem vagy nyugodt, beteged van, az ágyba van valaki, vagy mi érdekel, mit loptak el.”

A jósnőhöz való fordulás szociális vetülete a fiatal-öreg elhatárolódásában mutatkozik meg. Míg az idősebbek meglegszenek azzal a hagyományos jóslási móddal, amibe „belenevelődtek” és a jósnő kiletéről is megbízható információkkal rendelkeznek, addig a fiatalabbak másfajta jóslási technikának tulajdonítanak értéket. Az öreg cigányasszony jól tudott jósolni, *igazat vetett*. Ez a minősítés nemcsak a jóslásról szól, hanem az cigányról mint más etnikumúró is. Bosnyák Sándor a bukovinai székeleyk hitvilágát leíró közleményében olyan adatokat közöl, amelyek a cigányasszonyt a jóslás és rontás tudományhordozójaként minősítik (Bosnyák 1977: 95). Emellett az öregség, a hosszú szoknya, kendő és különböző tárgyak teljesen megfelelnek annak a képnek, amit a jósló asszonytól elvár ez a közösség.

A jóslás vagy múltra vagy jövőre irányul. A közvetítő a jósnő, aki az időt manipulálja, képes olyan dolgokat megfejteti, amelyek az ember számára ismeretlenek. A jóslásnál a szavak ereje abban rejlik, hogy az egyén bizonyossá válik abban, hogy valóban hogyan történt a kár és a kárt okozó személyről információkat szerezhet. Ez a kapcsolat olyan elvárás rendszereknek tesz eleget, amelyet maga a helyzet generál. Egy ilyen helyzetben a tudakozó és a mediátor állandó visszajelzéseket várnak egymástól. A jósló kötelessége a feszültség fenntartása, a tudakozódnak meg az adott információkra valamilyen módon reagálni. Biztos információval a mediátor sem rendelkezik, így az állandó visszajelzésekből következtet, majd szövi tovább a történetet.

Az özvegygé válás nincs közvetlen kapcsolatban egyetlen életszakasszal sem, a házastárs elvesztése mégis nagyobb valószínűséggel következik be idősebb korban. A társadalmi hasznosság fontos feltétele minden egyén létének. Az öregedés a munka és a tapasztalatok fokozatos átadásának periódusa. Általában az özvegyasszonyok feladata az unokákra való ügyelés lesz (Zakariás 2000: 134). Más életstratégia, más cselekvési modellek jellemzik ezt a státuszt. A fiziológiai átmenet csak elméleti szinten funkcionál határvonalként, az egyének generációs hovatartozását nem ennek alapján ítélik meg (Turai 2004: 69).

Barabás Júliára is jellemző, hogy özvegyasszonyként fokozatosan visszaszorult térhasználatára. Szomszédokkal való kapcsolata, templomozás alkalmi jelentik az otthonról való kimozdulást. A vallásos élet alkalmi jelentik számára az ünnepet. Védtelenebb a környezetével szemben, mivel fizikálisán nem tudja védeni magát olyan hiedelemcselekvéseket gyakorol, amelyek a kártérítés bosszújaként funkcionálnak. Egyre gyakrabban használ konpenzációs stratégiákat a lelki nyugalmának helyreállítása érdekében.

Sokkal inkább figyelembe veszi a vallásos ünnepeket, olyan időpontoknak tartja ezeket, amikor az isteni erő segítségére van, így fogadalmakat lehet

tenni, illetve valamilyen beteljesülendő dolog érdekében imádkozni lehet: „Há tudod, őszintén megmondván az egy kiszámítás érted-e, hogy mondjuk te esetleg az egészségedért számítod, hogyha a Jóisten velem lesz én elmegek minden kilenc keddre, egy fogadást teszel, hogy a jóisten segítjen meg, hogy ebbe legyen szerencsém.” Míg fiatalabb korában nem tartotta be a böjtnapokat, özvegykorára különös hangsúlyt fektet ezekre a napokra, szintén valamilyen cél elérése érdekében: „fogadsz te mondjuk, mert azt mondja az egyik imakönyv, az es olyan, ha te tudod tisztán fogadsz egy, mittudom, öt keddet vagy hét keddet Ezt használhatod mindenre érted-e, ami a lényeg a böjt, de páratlan, érted-e nem páros, páratlan.”

Kiszolgáltatottabb lesz a közösséggel szemben, ha valamilyen veszteség, kár éri őt olyan praktikákat alkalmaz, amelyek a pap beavatkozását is igénylik: „valaki neked kárt tett, s neked nem fordítsa vissza, hát akkor te más bosszút nem tudsz csinálni, elmensz s adsz misére valót. Ha te tudod száz százalékoson, hogy de ez vót, me ha nem visszazáll reád hetedízíg, gyermekednek a gyermekire s még annak. A misérevaló olyan.” Szociális kapcsolata a szomszédságra szűkül, így a konfliktus forrásai is adódhatnak ebből. Az egyént érő károk lehetséges magyarázata, hogy valakit boszorkánysággal gyanúsít, majd rendszabályokat fogantat ellene (Pócs 1983: 136).

A ember és szerencsétlenség közti viszonyt valamilyen magyarázata ez. Ennek a kijelölésnek nem feltétlenül kell társadalmi konfliktusból adódnia, elég ha a hagyományos ismérvek alapján ruházzák rá ezt a szerepet (Pócs 1990: 611). A boszorkány nem személy, hanem szerep, a vád a személyes kapcsolatokban bekövetkező szerencsétlenség magyarázata. Az átkozás inkább abban az esetben történik, mikor az igazsághoz közelítő tudásuk van a kárt okozó személyről. Leginkább a kárral analóg életet vagy történetet kívánnak az ő életében, ha ez bekövetkezik, akkor utólag kiderülhet és visszavethető a bűnössége.

Az átkozódás oka a gazdaságára vonatkozó károkból is adódhat. Egyedül maradván nem tud megbirkózni a gazdaságot ért csapásokkal, azokkal a károkkal, amelyek forrása ismeretlen, és az átok, a tudakozódás az erre való magyarázatkeresés, mágikus megoldása ennek

Erre a korra már túl van a nemi vonzalmakon, tiszta személyként vehet részt a hiedelemcselekvésekben, újra érvényesek lesznek rá, amelyek gyermekkorára is jellemzőek voltak. Ilyen korban az asszonyok szabadok és tiszták, ez alkalmassá teszi őket arra, hogy a transzcendens világgal kapcsolatot tartsanak. A közösség és egyén fordulópontján nélkülözhetetlen szerepük van. Termékenység, nemi vonzódás, tisztátalanság szemben a tisztaság jellemzi újra őket, a terméketlen állapotba való átlépés során alkalmas lesz

ismét rituális funkciók betöltésére (Keszeg 1999: 269). Fontos szerepük lesz a halott mosdatásakor, a halottsiratókban és a virrasztáskor (Zakariás 2000: 136). Barabás Júlia is olyan cselekvésekkel kell óvatos legyen, amelyekkel eddig nem került ily módon kapcsolatba: „Ha te meg mostad azt a halottat, vagy megmossák azt a halottat, olyan herré kell azt a megmosdatták azt a vizet olyan herré kell önteni, ahol nem járja senki keresztül, mer mint az ő testit s járnád te keresztül. Olyan herré kell, ahol nem férkőzöl te oda, nem jársz keresztül. Általában mindig egy olyan kert mellé, érted-e ahol te abszolút nem jársz. Tartottak, nagyon tartottak ezelőtt. Most nem.”

Fontos szerepe van életében az orvoslásnak, már asszonykora óta különböző népgyógyászati praktikákat ismer. Nem hisz a tudományos módon való gyógyulásban, mindenre gyógyír a kenőasszony: „Tönkretettek, a masszírozásnál tönkretettek. Ez őszinte érted-e, én azóta nem vagyok jól érted-e, nem vagyok jól, a hátad s a karjaid s a lábad s mittudom én mit reateszen, s kení s feni s a nyakadot megfacsargassa hallod-e, s a hátadot jól megve-regeti, hallod-e.” Azért mert az fiatal volt és férfi is volt. Köztudott, hogy aki masszírozással foglalkozik, annak öregnek kell lennie A humángyógyászati ismeretek általában a nők, főleg az idősek tudásában összegződtek. A jóslás különböző technikáinak specialistái szintén öregasszonyok, nekik van jelentős szerepük a laikus vallásos élet irányításában is (Keszeg 1999b: 266).

A különböző életkorokban a társadalom tagjai is másként viszonyulnak a halálhoz. Az idős nemzedék tagjai sokszor úgy beszélnek a temetkezési szokásokról, a halálról, hogy saját eljövendő halálukról és arra való felkészülésükről is beszámolnak. A hagyományos felfogás szerint a szép halál azoknak válik osztályrészévé, akik a közösségi normákat életük során nem megsértették, hanem inkább erősítették (Kunt 1987: 84).

Mint minden idős ember, Barabás Júlia is szép halálra vágyik: „Én imádkozok, a Jóistenbe bízek, fohászkodok, a betegségtől megőriz, s úgy szépen elaluszok, beteg nem leszek, az ágyba fekvő, hogy ne utáljatok meg.”

A vizsgált esetben a halált megelőző jeleknek többsége összekapcsolódik az álommal: „No adtam s álomban na mondom valakit odaadtam, vagy a rokonságból, de valakit odaadtam, s ez örökké igaz volt a rokonságból örökké valaki meghalt. Halott ad neked akkor életet ad neked, de ha te adsz a halottnak, valakit odaadsz.” Az álomértelmezéshez ért, mivel anyjától, anyósától és később a szomszéd asszonyoktól tanulta meg a jelenéseket. Közös meg-egyezés alapján jutottak ezekhez az értelmezésekhez, kiegészítik egymás tudását és olyan sémákat alkalmaznak, amelyek már generációk óta működnek.

Míg gyermekkorban alkalmasak a hiedelemlények vagy személyek ijeszt- getésre ezek a félelmek a későbbiekben racionalizálódnak és így az ismeret-

szerzés során olyan tapasztalatokra tesz szert, amelyek által megtanulja, hogy nem kell mindeniktől félnie, mert az a képzelet szüleménye. Mivel féltelme sokkal kisebb teret kap, ezért egyes hiedelemlényeket illetve cselekvéseket tudatosan használ ijesztgetésre, ellenben az egyes hiedelmektől való tartás ebben a korban válik aktuálissá.

Lehetséges magyarázatok

A Barabás Júliával készített interjúk során kiderült, hogy születésétől haláláig egy adott hiedelemrendszer részese volt. Hogy milyen módon vett részt ebben, függött saját személyiségétől és ugyanakkor a mindennapi interakcióktól is. A közösségbe való szocializálódása során alakult át folyamatosan a hiedelemrendszerhez való viszonya is, életének különböző időszakában különböző regisztereit használva e rendszernek. Az, hogy milyen módon sajátítja el, függ nemiségétől és életkorától is. Tény, hogy a nevelődés során fokozatosan elkülönül a két nem munkaköre (Gazda 1980: 69). Így a fiúgyermek ideje legtöbb részét apjával tölti, míg a leánygyermek az anyjával van legtöbbet. Ezért viselkedésük és a világról alkotott képük különböző módon fejlődik. A lányok hiedelmei koronként is elkülönülnek, mert életkor szerint más-más dolog elvégzésére alkalmasak (Kiss é. n. 356), így ezekkel kapcsolatos tabukat, intelmeket kell elsajátítaniuk.

A leánygyermek kicsi korában nem vehet részt a felnőttek beszélgetésén, ez a határ a későbbiekben megszűnik, így információi a világról sokrétűek lesznek. A hiedelmekről szóló történetek, ezzel kapcsolatos útmutatások a krízishelyzetekben válnak jelentőssé. A közösségben az információszerzés alkalmi a beszélgetések, amelyeken már a nagyobb lány is részt vehet. A mesélő közvetlen hozzátartozói a szereplői azoknak a történeteknek, amelyek őt valamilyen formában befolyásolták, ezért hitelességükről a hallgatót is megszeretné győzni (Keszeg 1999a: 142). Mivel e beszélgetések alkalmával hangzának el olyan történetek is, amelyek a beigazolódást hangoztatják ezeknek a cselekvéseknek, példaértékűvé válhat a résztvevők számára az adandó alkalmakkor. Ahhoz, hogy valamilyen hiedelemcselekvést vagy ezzel kapcsolatos eljárásokat gyakoroljon egy személy, olyan helyzetnek kell előállnia, amely aktualizálja azt. Használatukra rengeteg tiltó szabály vonatkozik és főleg használatával az egyén veszélyeztetné saját és környezete lelki és fizikai épségét. Ezek a helyzetek olyan konceptuális kategóriák beépülését szolgálják egy személy életébe, amelyek a cselekvés létrejötte előtt beindulnak és segítenek abban, hogy a cselekvéseket végrehajtsa és a célt elérje (Lammel 1999: 313).

Az elemzett esetben is jól megfigyelhető, hogy gyerekkorában az anya gondoskodik a betegség elhárításáról. Ő maga gyerekként nem rendelkezik erre vonatkozó tudással, az elhárító eljárást csak a későbbiekben sajátítja el, amikor az aktuális helyzetbe kerül, mivel e tevékenységek elsajátításához mindig releváns helyzetnek kell lennie. Asszony korában, anyaként ilyen helyzetekkel gyakran szembesül.

Az orvoslással kapcsolatos hiedelmei öregkorára válnak fontossá. Ennek egyszerű oka az lehet, hogy az ember szervezete legtöbb esetben öregkorára gyengül le, ebben a periódusban van legtöbbet szüksége az orvostudományra. Ő a népi gyógyászathoz fordul, saját falujában felnőtt asszonyt keres meg a gyógyulás érdekében. Teljesen elutasítja a tudományos orvoslást, a gyógyszerek összetételét nem ismeri, az orvos idegen számára és abból a szaknyelvből, amelyen megállapítják betegségét sem ért majdnem semmit. Az orvos nem magánemberként viszonyul hozzá, hanem intézményes kereteket szab, azoknak az eljárásoknak vagy kezeléseknak, amelyekben ilyen keretek közt részesült, nem tudja a helyes kiejtését sem. A kenőasszony a saját lakásán fogadja és személyes kapcsolatban állnak egymással, az alapanyag, amit a gyógyításhoz használ, hozzátartozik mindennapi életéhez, és olyan nyelven kommunikálnak, amely közérthető mindenki számára.

Az élet előre nem látható eseményeit az emberek hiedelmekkel és rítusokkal igyekeznek előrevetíteni (Berta 2001: 245). Barabás Júlia esetében a lánykori tudakozódás inkább a jövő fele orientálódik, míg öregkorára már a múlt egy adott pontjára lesz kíváncsi, amikor valamilyen lopás, kár esetén specialistához fordul. A válasz hihetősége attól is függ, hogy a jósnő hogyan építi egységgé ezeket a történeteket. A jóslás pillanatában kölcsönös elvárások vannak mindkét fél részéről (Deijanez 2001: 321–323), és ezeket kell olyan formába öntenie a jósnőnek, hogy a tudakozódó kíváncsi állapotát fenntartsa.

A jóslás mellett léteznek olyan népies praktikák, amelyek mindenki által ismert azonosító eljárások (Pócs 1990: 686). Így kerülhet sor a beszélgetés folyamán a szívöntés, igézés, csebrezés említésére. Nem föltétlenül szükséges divináció ahhoz, hogy a tettet megtalálják. A sérelem kialakulásakor ő is a hagyományos problémamegoldó mechanizmusokat alkalmazza (lásd Györgydeák 2001: 391–397). Azokat a cselekvéseket használja leginkább, amelyekhez nem kell senkinek a segítségét kérni: böjtöl, ráböjtöl, átkozódik. Ezeknek öregkorára lesz fontosabb szerepük, mert az addigi, őt ért károkat nem egyedül kellett elviselnie, hanem a félje volt segítségére. Özvegyasszonyként folyamodik ezekhez a cselekvésekhez, amikor a csapások őt sújtják, egyedül kell felülkerekednie a problémákon. A szómágia használata

aktuális jelenlegi élethelyzetében, a tárggyal és a nézéssel való rontást nem gyakorolta tudomása szerint, csak hallott róla.

Életében egyaránt fontos szerepet töltöttek be a passzív és az aktív regiszter hiedelmei. Attól függően, hogy életének melyik szakaszában volt a hiedelmekhez, hiedelemcselekvésekhez viszonyulva magatartása lehetett a kívülálló megfigyelő (nagylánként a csebrezés kizárja), vagy részese az eseménynek (gyerekkorában jelenléte szükséges a csebrezés folyamatában). Ugyanakkor egy-egy hiedelemcselekvésben részt vett egész élete folyamán, csak más funkcióban: gyerekkorában ő volt az, akit megigéztek, lányként ő is igézhetett másokat, de ilyenkor a rontás tudatos volt és a másik nemre irányult, asszonyként illetve anyaként ő az elhárító személy. Az átok, böjtölés özvegykorában válik aktív hiedelemcselekvéssé. Tehát az emberi életpálya során a szukcesszív életszakaszok elhatárolhatók egymástól. A társadalmi szerep, a rítusokban való részvétel kötelező/tiltott volta alapján a különböző életkorok sajátos jelentéssel, értékkel rendelkeznek (Keszeg 1999b: 259). Ezek íratlan szabályok, amelyeket mindenkinek figyelembe kell vennie és be kell tartania, mert az egyén úgy lesz elfogadható a közösség számára, ha annak normáit, erkölcsi rendszerét beépíti saját magatartásába (Vasas 1993:74).

Következtetések

Az egyes hiedelmeket és hiedelemcselekvéseket nem lehet élesen elválasztani egymástól, komplex jelenségek, összefüggésben állnak egymással az egyén bármely életszakaszán. Megállapítható az a tény, hogy aktív szereplője lenni vagy sem, különböző funkciókban szerepelni egy adott hiedelemcselekvésben vagy kívülálló lenni, viszonyulni a hiedelmekhez valamilyen formában függ nemtől, életkortól illetve társadalmi szereptől is. Tehát léteznek olyan külsődleges információk, kulturális minták az egyed szervezetének határain kívül a közös megegyezések személyközi világában, amelyben minden individuum megszületik, saját életpályáját megéli és amely fennmarad halála után is. (Geertz 2001: 78). Ezekből a külső információkból különböző szegmenseket emel be egy személy saját életébe, alakítja azt életmintájának megfelelően. Ugyanakkor ezek a minták részét képezik az egyes krízishelyzeteknek, segítségükkel az egyén integrálódhat az adott helyzetbe, közösségbe vagy státuszba.

A felnőtt ember életmintája valószínűleg számos átvedlés eredménye: egyéni, illetve történelmi, sorsfordulók rávezethetik vagy rákényszeríthetik az embereket arra, hogy új életmintát és életstratégiát válasszanak (Hankiss

1980: 32). Az interjú során keletkezett szöveg a múlt és jelen között folytonos áramlás oda-vissza kapcsolás eredménye amelyet a jelen perspektívája ural. Barabás Júlia a múlt eseményeit oly módon tárja elénk, olyan jelentést és értékelést kapcsol hozzájuk, hogy a jelen szemléletét legitimálja általuk. A hiedelemtudásáról elhangzott történetek nem magát a valóságot jeleníteték meg teljes valójában, hanem a beszélő számára valóságként szolgáló részét. A gyerekkorában tanultakra „rengetegszer visszaemlékszik”, különösen akkor, ha felnőttkorában is beigazolódnak azok a dolgok, amelyeket szüleitől tanult. Ő hagyományát őrző és ápoló falusi közösségben nőtt fel. A közösség tagjainak mindennapi munkája és megélhetési forrása a földművelés és állattartás volt. A falu tagjai felekezetiileg római-katolikusok, nemzetiségüket tekintve magyarok. Elbeszéléséből arra lehet következtetni, hogy gyermekkorától öregkoráig különböző funkciók által volt implikálva az egyes hiedelmekben. Ugyanakkor a társadalmi státusának változásával és életkörülményeik átalakulásával ő maga vélekedik másképp arról, hogy milyen szerepe lesz az adott hiedelemnek az életében. Nemcsak nemisége, hanem életkora is más – más szerepet oszt ki rá a hiedelemcselekvésekkel kapcsolatban (lásd Keszeg 2003:148).

Életének különböző szakaszaiban a mindennapi szokásoknak más és más területeivel kerül kapcsolatba, ami meghatározza a dolgokról alkotott véleményét és azokat a pontokat, amelyek életére hatással vannak.

Gyerekkorának mitologikus képében még nem határolódnak el egymástól a reális illetve irreális szférák. A hiedelemlényekről olyan képeket alkot, amelyeket a reális térbe és időbe vetít ki. A hiedelemcselekvésekben azért lesz szükséges jelenléte, mert még nem érte el a tisztátalan korszakot.

A nemi megkülönböztetés különösen serdülőkorban válik erőteljessé. Az új státuszba való átlépést a szülők és az avató szertartások segítik. Ennek az életszakasznak jellemzője az eltitkolás, ami általában az apa felé irányul (Jávor 2000: 671).

Az idő múlásával félelme egyre inkább enyhül a hiedelemlényekkel szemben, kíváncsisága a világra vonatkozóan egyre erőteljesebbé válik. A tér és időhasználati lehetőségei kitágulnak, nagylánykorban szerzi a szerelmi varázslatokra, tudakozódásra vonatkozó információkat.

A felnőttkor életstratégiai elvileg progresszívek, a megszerzett javak garapítása a társadalomstruktúrában az adottnál előnyösebb pozíció megszerzése állnak az elérendő célok középpontjában. Az a korszak, amikor a szülői gondozás köréből kiszakad, az otthon tanultakat kamatoztatja. Ebben a korban cserélhet tapasztalatot más asszonyokkal, az addig számára zárt területi és szociális határok felszabadulnak. Rá mint nőre, anyára és térhasználatra vonatkozó tabukat kell megtanulnia és betartania.

Az öregkorra inkább a regresszió jellemző. Vannak olyan idős emberek is, akik perifériára szorúlnak illetve olyan intézményekbe kerülnek, amely elhatárolja őket a közösségtől. Barabás Júlia a családja közvetlen környezetében maradt, nem kellett más intézmény szabályaihoz igazodnia, az eddig megszokott környezetében maradt. A kiszolgáltatottság érzése vesz erőt rajta, a halálhoz kapcsolódó szokásokban vesz részt. Mint minden öregember az élete utolsó szakaszán, ő is készülődik a halálra, és ezért minden tilalmat tart, vallásos életet él.

Az interjú során kiderül, hogy szerinte a *mai világban* nem tartják tiszteletben a hagyományt. Az előző generációk által hagyományozott *ósiséget* nem veszik figyelembe, az emberek nem fogadják el. „Hogy a babát ki vidd az útra, nem, keresztelés előtt egyáltalán, azután vihetted hova akartad, de míg meg nem keresztelődött az udvarról a babát kivinni nem volt szabad. Ezelőtt így volt, de hát most már meg sincs keresztelve s viszik.” Kiderül, hogy nem csak a gyerekek szegik meg a szabályt, hanem a szülők is. Nem tartják be az intelmeket, „babonáságként” definiálják az idősebbek tanácsait, pedig a keresztelésre vonatkozó tabuk mögötti óvó tendencia, nem kizárólag a felnőttekre vonatkozik, hanem a kisgyerekekre is. A legegyszerűbb dolog tudását értéktelennek minősíteni, olyan tudásként beszélni róla, amit meg lehet tagadni, mert vállalása és elfogadása veszélyeztetni az emberek szabadságát és kényelmét.

Nem csak a befogadó közeg változott meg, hanem a gyakorlása is megszűnt: „de hát azt mostanába nem hallottam csak akkorjába, mikorjába férhez jöttem még hallottam, szívet öntöttek, osztán én kérdeztem hogy hát hogy s mint, s elmagyarázták.” Ma inkább orvoshoz viszik a gyereket vagy különböző szereket vásárolnak, ami biztosabb és gyorsabb enyhülést eredményez. Az egyes szokásokat sem gyakorolják, ezért ezzel kapcsolatos hiedelmek nem lehetnek aktuálisak: „Ezelőtt ilyen volt, de most ha meghal egy fiú, most ezt nem csinálják, de a mi időnkbe volt ez, már a lánykoromba, úgyhogy akkor egész más volt mindenféle.” Ma már nem vesz részt menyasszony a fiatal fiú temetésén, így a házasságához fűződő szerencsétlenség egyik magyarázata is megszűnik.

A technika fejlődése a kinti tér használatát szűkíti. Ilyen például a kút, fászsín használata. Mára már több házban víz és gázvezeték található, így ezeknek a területeknek a használata nem szükséges, így az ezzel kapcsolatos hiedelmeknek már nem lesz funkciójuk.

Az interjú során többször elhangzott, hogy az emberek ma már nem *tar-
tanak*: „ezelőtt nagyon sok minden volt hallod-e, sok mindent tartottak, ugye én es sok mindent elfelejtettem, mert nagyon tartottak mindentől ez-

előtt.” Az emberek félelme megszűnt a szavak és a dolgok erejétől. Fegyelmezni ma már a szülőnek a gyereket, vagy az egyházi személyeknek az embereket nehéz feladat. A gyerek én-ideáljai nem a szülők, hanem a média által közvetített figurák, szereplők, hősök. Képzelőerejük eleve kategorizált, nem tudják létrehozni azt a mentális képet, amely behatárolja a teret és időt, kész boszorkányok és ördögök vannak kínálva képernyőn, akiknek legyőzése nem is olyan nehéz. Barabás Júlia unokái is számos esetben megkérdőjelezték a hiedelemlények valódi létét, racionális magyarázatot követeltek. Ritkán kinevetik vagy leintik, hiedelemtudását nem tudja felhasználni adott helyzetekben, egyre gyakrabban megkérdőjelezi ő maga is ennek értékét. Olyan mechanizmus figyelhető meg, mint a kisebbségi csoportoknál. A hiedelemhályját a közösség egy része elutasítja (unokái), a másik része (gyerekei) a sémát átveszi, de aproduktívá válik (Keszeg 1994:180).

Történetben elmesélve a hiedelemcselekvések megfosztódnak attól az elementáris részétől, amely a végrehajtásukkor szükségesek. Azok az időbeli értékek, melyek az események értelmének részét képezik, amikor tapasztaljuk és átéljük őket (Carr 1999: 72). A félelem és a remény keveredése, amely a végrehajtásnak elementáris része, szövegben nem lehet reprodukálni. A cselekvés összetevő elemeinek egymáshoz való viszonya csak abban a helyzetben kerül végső összefüggésbe. A séma továbbadása, megőrzése és gyakorlása nem ugyanazt jelenti, mint jelenthetett egykoron. Új egyéni tartalmakkal bővíthet, változhat minimálisan, már nem rendelkezik azzal az erővel, mert ereje a benne rejlő hittől függ.

Irodalom

BALÁZS Lajos

2002 Látható és rejtett szinkronizáció és diakronia az igézés gyógyításában. In: PÓCS Éva (szerk.): *Mikrokozmosz—Makrokozmosz. Valásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben*. Balassi Kiadó, Budapest, 400–412.

BERTA Péter

2001 A halál előjeleinek funkciói Csíkkarcfalva és Csíkjenőfalva paraszti közösségeinek halálközi rítusaiban. In: PÓCS Éva (szerk.): *Sors, áldozat, divináció*. Janus–Osiris kiadó, Budapest, 244–249.

BOSNYÁK Sándor

1977 A bukovinai magyarok hitvilága. *Folklor Archívum* 6. Budapest.

CARR, Dávid

1999 A történelem realitása. In: THOMKA Beáta (szerk.): *Narratívák 3. A kultúra narratívái*. Kijárat Kiadó, Budapest, 19–38.

CSONKA-TAKÁCS Eszter

1999 Női tisztátalansági tabuk a magyar néphitben. In: KÜLLŐS Imola (szerk.): *Hagyományos női szerepek. Nők a populáris kultúrában és a folklórbán*. Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 266–272.

DERJANECZ Anita

2001 A sors és megismerésének lehetőségei két csíki falu hiedelmeiben. In: PÓCS Éva (szerk.): *Sors, áldozat, divináció*. Janus–Osiris Kiadó, Budapest, 308–330.

FEJŐS Zoltán

1985 Hiedelemrendszer, szöveg, közösség. *Néprajzi Közlemények* XXVII (1) 28–92.

GAZDA Klára

1980 *Gyermekvilág Esztelneken*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

GEERTZ, Clifford

2001A vallás mint kulturális rendszer. In: Uő: *Az értelmezés hatalma*. Osiris Kiadó, Budapest, 72–119.

GRAF Orsolya

2001 A hiedelmek szerepe. In: PÓCS Éva (szerk.): *Két csíki falu néphite a századvégen*. Osiris kiadó, Budapest, 13–80.

GYÖRGYDEÁK Anita

2001 A rontás szociálpszichológiája. In: PÓCS Éva (szerk.): *Két csíki falu néphite a századvégen*. Osiris kiadó, Budapest, 372–419.

HANKISS Ágnes

1980 „Én-ontológiák”. Az élettörténet mitikus áthangolása. In: FRANK Tibor – HOPPÁL Mihály (szerk.): *Hiedelemrendszer és társadalmi tudat* II Tömegkommunikációs Központ, Budapest, 30–38.

HOPPÁL Mihály

1970 Az „igézés”-hiedelemkor alkotóelemei. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Népi Kultúra – Népi Társadalom. A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzkutató Csoportjának Évkönyve IV.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 259–286.

JÁVOR Kata

2000 A magyar paraszti erkölcs és magatartás In: PALÁDI-KOVÁCS Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz VIII.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 601–690.

KESZEG Vilmos

1994 Egy hiedelemkor sorsa. A garabonciás egy mezőségi falu hiedelemkészletében. In: LISZKA József (szerk.): *Néprajzi tanulmányok 14.* Szlovákiai Magyar Néprajzi Társaság, Komárom, 173–186.

1999a *Mezőségi hiedelmek.* Mentor kiadó, Marosvásárhely

1999b Nők a nemiségen innen és túl. In: KÜLLŐS Imola (szerk.): *Hangománys női szerepek. Nők a populáris kultúrában és a folklórban.* Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 259–266.

2002 Egy látomás. Az esemény, a reprezentáció és az ítélkezés. In: Uő: *Homo narrans. Emberek, történetek, kontextusok.* Komp-Press Kiadó, Kolozsvár, 28–60.

2003 Tájban élő ember: hiedelem és biográfia. In: VIGA Gyula (szerk.): *Vándorútok – Múzeumi örökség. Tanulmányok Bodó Sándor tiszteletére, 60. születésnapja alkalmából.* Archaeolingua, Budapest, 133–151.

KISS Lajos

é. n. *A szegény asszony élete.* Athenaeum kiadás, Budapest

KUNT Ernő

1987 *Az utolsó átváltozás. A magyar parasztság halálképe.* Gondolat Kiadó, Budapest

LAMMEL Annamária

1999 Látni ami nem létezik: néphit és percepció. In: BENEDEK Katalin – CSONKA-TAKÁCS Eszter (szerk.): *Démonikus és szakrális világok határán. Mentalitástörténeti tanulmányok Pócs Éva 60. születésnapjára.* MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest, 311–320.

MANDELBAUM, Dávid G.

1982 Egy életrajzi tanulmány: Gandhi. In: KÜLLŐS Imola (szerk.): *Az életrajzi módszer. Documentatio Ethnographica* 9. MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest, 29–46.

MAUSS, Marcell

2000 *Szociológia és antropológia*. Osiris Kiadó, Budapest

NIEDERMÜLLER Péter

1988 Élettörténet és életrajzi elbeszélés. *Ethnographia* XCIX (2–3) 376–389.

PÁCZKÁN Éva

2002 *Kopasz föld. Mentalitás- és szövegvizsgálat egy élettörténet elemzésének alapján*. (Kriza könyvek, 13.), Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár

PÓCS Éva

1983 Tér és idő a néphitben. *Ethnographia* XCIV (2) 177–206.

1990 Néphit. In: DÖMÖTÖR Tekla (szerk.): *Magyar néprajz VII*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 527–691.

TÚRÁI Tünde

2004 *Az életút végén. Szilágyborzási öregek társadalmi helyzetének vizsgálata*. (Kriza könyvek, 21.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár

VASAS Samu

1993 *A kalotaszegi gyermek. A személyiségfejlődés hagyománya Kalotaszegen*. Kráter Kiadó, Kolozsvár

ZAKARIÁS Erzsébet

2000 *Asszonyélet Erdővidéken*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely.